
LA REPRESENTACIÓ CONCEPTUAL DEL GÈNERE. UNA REVISIÓ CRÍTICA

THE CONCEPTUAL REPRESENTATION OF GENDER. A CRITICAL REVIEW

MONTSERRAT CORTÈS-COLOMÈ
Universitat de Barcelona
mcortes@ub.edu

Resum: Des de la perspectiva psicolingüística, diversos treballs s'han preguntat si el gènere es representa a nivell conceptual. En el marc de les noves interpretacions de la hipòtesi del relativisme lingüístic, s'ha proposat que les diferències de gènere (masculí o femení) influeixen la conceptualització. Aquest article fa una anàlisi d'alguns dels estudis de referència i argumenta que a partir d'aquests estudis no es pot concloure que el gènere tingui efectes en el pensament no lingüístic. La revisió feta indica que el gènere és una propietat lexicosemàntica dels noms i que es representa lingüísticament, la qual cosa és compatible amb la hipòtesi del Pensar per Parlar. Tanmateix, es defensa que a efectes del relativisme lingüístic aquest àmbit de la llengua no és pertinent perquè, a diferència del sexe, no té una base semàntica. Se suggereix que el debat es pot haver generat des de la representació semàntica de parlants de llengües que no tenen flexió de gènere.

Paraules clau: gènere, sexe, relativisme lingüístic, representació conceptual, representació lèxica, psicolingüística, adquisició.

Abstract: Many psycholinguistic studies have been carried out in order to assess whether gender is conceptually represented. Within the rethought linguistic relativity hypothesis it has been claimed that a meaningful link exists between grammatical and conceptual representations of gender. This paper reviews some reference works in the field and shows that none of them could prove that gender affects non-linguistic cognition. On the contrary, the data point to a linguistic representation which is compatible with the Thinking for Speaking hypothesis. It is argued that gender is not relevant for the linguistic relativity hypothesis since, unlike sex, it is not semantically based. It is suggested that the scientific debate may have its origins on a confusion which has led to associate gender to sex.

Key words: gender, sex, linguistic relativism, conceptual representation, lexical representation, psycholinguistics, language acquisition.

MONTSERRAT CORTÈS-COLOMÉ

LA REPRESENTACIÓ CONCEPTUAL DEL GÈNERE. UNA REVISIÓ CRÍTICA

1. INTRODUCCIÓ¹

En l'àmbit de l'adquisició del llenguatge, les dades d'estudis longitudinals indiquen que els infants que aprenen a parlar en català o en espanyol i els bilingües català-espanyol adquireixen les marques de gènere entre els 25 i els 28 mesos² (vg. Cortès-Colomé 1984, per a monolingües en català i bilingües català-espanyol; Hernández-Pina 1984, per a monolingües espanyols; vegeu una revisió d'estudis a Serra *et alii* 2000). Amb relació a l'ordre, és de les primeres flexions que s'adquireix (Aparici *et alii* 1996). L'edat d'adquisició concorda amb l'observada en altres llengües amb flexió de gènere com ara el francès (Clark 1985) o l'italià (Pizzuto & Caselli 1992). Aquests estudis indiquen que els infants flexionen tant paraules referides a entitats inanimades com a entitats animades. Després, i durant encara uns quants mesos, s'observa el fenomen de la sobrerregularització (i.e., *elsang*, en català; *un flor, una pijama*, en espanyol), indicatiu de l'aplicació de la regla morfofonològica i sintàctica apresada, com ara *-a per al femení*.

1. Aquest article s'inscriu en el projecte de recerca «El rol de las lenguas de la inmigración en la escuela» (FFI2009-09955), finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación. Vull agrair a Fernando Gabucio, Elizabeth Gilboy i Mercè Martínez els comentaris que han fet als primers esborranys d'aquest text. Qualsevol error, però, només es pot atribuir a aquesta autora.

2. El criteri per a determinar l'edat d'adquisició és que la flexió es faci servir correctament en el 90% de contextos lingüístics en què és obligatori, segons la proposta de Brown (1973) adaptada al català i al castellà per Cortès (1984) i Vila (1984).

Com aprenen els nens les marques de gènere? Segons els estudis esmentats, en l'adquisició del gènere s'utilitza la informació que proporciona la llengua mateixa; guiats per claus morfofonològiques i sintàctiques, detecten les regularitats distribuïdors de la llengua (Maratsos & Chalkley 1980). L'aprenentatge de la flexió no depèn d'un desenvolupament previ del concepte extralingüístic de dimorfisme sexual, sinó que el nen pot utilitzar el mateix llenguatge com a forma de coneixement. A més de les dades longitudinals, alguns estudis experimentals (Karmiloff-Smith 1979, amb infants francesos; Pérez-Pereira 1990, amb infants espanyols) han indicat que els infants són sensibles a les claus intralingüístiques de ben aviat, que utilitzen més la informació sintàctica i morfofonològica que no pas l'extralingüística.

Ara bé, aquest coneixement lingüístic, un cop adquirit, pot afectar d'alguna manera el pensament no lingüístic? Les dades longitudinals per elles mateixes no poden respondre a la pregunta de si la informació de gènere, un cop apresada, es representa en el nivell superficial, lexicosintàctic, o bé si acaba afectant la representació conceptual. Aquest és el debat en psicolingüística: si els processos conceptuals són diferents dels processos lingüístics, o bé si les representacions lingüístiques tenen efectes en la representació conceptual.

Segons les tesis del relativisme lingüístic (Whorf 1956), el llenguatge influencia el pensament. Atès que les llengües codifiquen diferents aspectes de la realitat, els parlants de les diferents llengües percebran, analitzaran i conceptualitzaran la realitat de maneres diferents, en consonància amb les distincions que la seva llengua estableix. Malgrat que tradicionalment la psicolingüística cognitiva havia desestimat i defugit aquesta hipòtesi, la idea de la interdependència entre pensament i llenguatge s'ha reprès amb força en aquests darrers anys. El llibre *Rethinking Linguistic Relativity* (Gumperz & Levinson 1996) representa la irrupció d'una nova manera d'entendre les tesis del relativisme lingüístic: les llengües influeixen la conceptualització perquè marquen tendències de pensament. Així, per exemple, diversos estudis sobre la representació de l'espai (Levinson 1996a, 1996b), sobre la conceptualització dels objectes en termes de forma o de substància (Lucy 1992a, 1992b; Imai & Gentner 1997) o sobre la representació del temps (Boroditsky 2001; Casasanto *et alii* 2004), en llengües en què aquests dominis semàntics es categoritzen de maneres diferents, assenyalen que les diferències lingüístiques es correlacionen amb diferències de pensament. Aquesta reinterpretació de les idees whorfianes s'ha fet extensiva a les marques de gènere. Es qüestiona que es tracti d'una distinció merament lingüística i s'associa gènere amb

sexe. Com més endavant explicarem, alguns estudis proposen que el gènere dels noms dels objectes, especialment d'aquells als quals es poden atribuir característiques antropomòrfiques, està associat a determinades propietats estereotípicament masculines o femenines. En aquesta línia, s'investiga si el gènere dels referents inanimats forma part de la representació conceptual.

La hipòtesi oposada diferencia entre processos conceptuals i processos lingüístics (Levelt 1989). Els primers s'ocupen de preparar l'essència del missatge i, per tant, d'especificar els conceptes bàsics que es volen comunicar per tal que *a posteriori* el missatge pugui ser formulat en una llengua. Els processos lingüístics s'ocupen de la codificació gramatical i fonològica d'acord amb la llengua que s'utilitzarà. En aquest marc, s'entén que els dos processos són independents perquè es pot concebre un missatge sense que s'arribi a expressar lingüísticament, però qualsevol missatge lingüístic necessàriament ha d'haver estat conceptualitzat primer. D'aquí que es diferenciï entre representacions conceptuals i representacions lingüístiques. Les representacions lingüístiques es construeixen durant l'etapa en què el missatge és codificat lingüísticament. Per tant, el gènere pertany a aquest nivell de representació. Amb tot, i sense voler-hi entrar en detall, el que es debat és la definició de la interfície que permet traduir un tipus de representacions a unes altres. Aquesta interfície preverbal es refereix a les relacions semàntiques o representacions de conceptes lexicalitzables, que serviran de baula entre els processos conceptuals i els lingüístics. En aquest marc, s'entén que les diferències entre les llengües no afecten les representacions conceptuals, per bé que en el moment de parlar en una llengua ens veiem *obligats* a fer unes distincions i no unes altres.

Sense arribar a les propostes més whorfianes, la hipòtesi del «Thinking for Speaking» («pensar per parlar», Slobin 1996, 2003) ha introduït canvis substancials en la visió dual. Es defensa que, en el procés de pensar per parlar, les especificitats de les llengües demanen parlar atenció a la categorització semàntica de la llengua que farem servir. Aprendre una llengua comporta acostumar-se a veure el món d'una manera i es prediu que l'hàbit acaba impregnant l'imaginari de la col·lectivitat que la parla. Però la hipòtesi se cenyeix a aquells processos que tenen a veure exclusivament amb el *parlar* entès en termes d'expressar-se lingüísticament (així també abasta tots els processos que demanen accedir a la ment d'una determinada manera, com ara traduir, escriure, fer servir llengües de signes, recordar...) i, per tant, els efectes de les llengües en la cognició no lingüística en queden exclosos.

L'objectiu d'aquest article és fer una revisió crítica d'alguns estudis i del debat psicolingüístic entorn del concepte de gènere. Partint d'una anàlisi dels treballs més referits en la perspectiva whorfiana, es discutirà que el gènere sigui una propietat que s'inclou en la representació conceptual. Es defensarà que les marques de gènere no són pertinents per a argumentar a favor o en contra del relativisme lingüístic perquè són una propietat formal en aquelles llengües que les incorporen. Així mateix, es planteja que el debat pot respondre a una confusió entre els conceptes de gènere i sexe, una confusió que es podria haver generat des de la representació semàntica de parlants de llengües que, com l'anglès, diferencien per sexe i no per gènere.³

Aquest text parteix del pressupòsit que «el sexe és una qüestió de biologia, mentre que el gènere és una qüestió de gramàtica, i no hi ha cap raó terrenal per la qual el sexe hauria de participar en les distincions de gènere» (Trask 1995: 43, *apud* Junyent en aquest volum). Com assenyala Roca (2009, 2011), malgrat la coincidència dels termes *masculí* i *femení* tant per a especificar el gènere (*gènere masculí* i *gènere femení*) com el sexe (*sexe femení* i *sexe masculí*), el gènere és un fenomen exclusivament gramatical, independent de la realitat biològica que és el sexe. El significat sexual que pot portar un substantiu no necessàriament en determina el gènere; un exemple n'és la paraula *persona*, que fàcilment es fa servir per a designar algú del sexe masculí (i.e., *en Joan és una bona persona*).⁴

La discussió s'ha organitzat en dos apartats cadascun dels quals correspon a una orientació teòrica. Primerament es descriuen els treballs de referència que defensen que el gènere té una base semàntica i que es representa conceptualment; la descripció va seguida d'algunes crítiques que qüestionen la validesa de la metodologia i dels resultats. A continuació, es presenten dos treballs que defensen que la representació pertany a l'àmbit lingüístic; es discuteixen alguns resultats i es proposen interpretacions alternatives. L'article acaba amb un apartat de conclusions en què es fan algunes observacions relatives a l'ús i a la concepció del terme *gènere*.

3. Atès que l'objectiu era analitzar els treballs que més influència han tingut en totes dues perspectives teòriques, això n'ha exclòs molts d'altres que, precisament, s'inspiren en els aquí citats. També ha comportat que s'esmenti un nombre reduït de llengües —bàsicament, anglès, alemany, espanyol i italià—, la qual cosa no pretén ignorar o amagar les altres. Com un revisor anònim ha fet notar, tampoc no se citen treballs sobre el català. Malauradament, això és així perquè no n'hi ha que tractin la qüestió des de la perspectiva psicolingüística.

4. En aquesta mateixa línia, trobareu més definicions a Junyent, en aquest volum.

2. EL GÈNERE I LA REPRESENTACIÓ CONCEPTUAL

La reinterpretació del relativisme lingüístic ha portat diversos investigadors a qüestionar que el gènere gramatical es relacioni arbitràriament amb les propietats conceptuals dels objectes. Aquests treballs parteixen de diverses suposicions. La primera és que durant el desenvolupament del llenguatge els infants estableixen una correlació entre el gènere dels noms i el sexe dels referents humans. La segona suposició és que aquesta associació es fa extensiva a altres noms per un efecte de semblança: les paraules que comparteixen gènere són més semblants entre si que les que comparteixen un gènere diferent. Les semblances formals ajuden a associar el gènere amb les propietats conceptuals tipus-home o tipus-dona i aquesta relació es fa extensiva a entitats no sexuades. Així, es defensa que el fet que la llengua assigni gènere (masculí o femení) als noms d'objectes portaria els parlants a pensar en els objectes com si tinguessin gènere biològic, és a dir, sexe.

Implícitament, la línia argumental és la següent: si, malgrat les diferències aparents entre les llengües, es pot mostrar que l'assignació de gènere té alguna mena de base semàntica, aleshores es podrà plantejar la pregunta de si el gènere està inclòs en la representació conceptual i no només en la lingüística. Ens centrarem en tres estudis que han generat força debat.

Konishi (1993) va dissenyar un experiment en què parlants de l'espanyol i de l'alemany havien d'avaluar noms de la seva pròpia llengua en termes d'una escala de diferencial semàntic en què s'inclouïen dimensions amb connotacions masculines, com ara *força*, i femenines, com ara *criança*. La meitat dels noms eren masculins en espanyol (i.e., *tenedor*) i femenins en alemany (i.e., *Gabel*), i a la inversa.⁵ Els resultats van indicar que, en l'escala dimensional, s'assignava més potència al nom *home* que al nom *dona* i que els judicis subjectius dels participants concordaven amb el gènere (masculí o femení) del nom en la seva llengua. Els participants atribuïen més *potència* als noms que en la pròpia llengua eren masculins, fins i tot en el cas de noms referits a entitats no sexuades. La conclusió afavoria la idea que la diferenciació gramatical s'interioritza i passa a formar part de la representació semàntica.

5. L'alemany diferencia tres gèneres: masculí, femení i neutre. Amb tot, l'experiment esmentat només inclou paraules molt freqüents que tenen gèneres oposats en alemany i espanyol. Per tant, l'experiment exclou les paraules que, en alemany, tenen gènere neutre.

En un estudi posterior, Sera *et alii* (1994) van dissenyar alguns experiments amb l'objectiu d'estudiar, en primer lloc, si, malgrat que l'assignació de gènere en les diferents llengües pugui semblar arbitrària, respon a una distinció semàntica; i, en segon lloc, si el gènere gramatical té efectes en la representació conceptual dels objectes. La mostra incloïa subjectes espanyols i subjectes anglesos de diferents edats. En totes les tasques, els subjectes veien imatges, presentades soles o acompanyades del nom corresponent. Les imatges incloïen objectes de la classe natural (i.e., *foc, ull, peix*) o de la classe artificial (i.e., *ganivet, helicòpter, taula*); d'altra banda, la meitat dels noms corresponents a les imatges pertanyia al gènere femení i l'altra meitat, al masculí. En una de les tasques, els participants havien de classificar els estímuls en termes de més masculins o més femenins. En una altra de les tasques, es demanava que s'assignés als mateixos estímuls una veu de dona o una veu d'home. Es va observar que les decisions dels parlants espanyols a partir dels 7-8 anys concordaven amb el gènere gramatical dels noms —especialment quan les imatges anaven acompanyades del nom— independentment de la classe d'estímul (natural/artificial). En la mostra d'anglesos a partir dels 5 anys, es tendia a classificar com a masculins —i a assignar-los una veu d'home— els noms dels objectes que en espanyol són del gènere masculí i que pertanyen a la classe artificial; així mateix, tendien a classificar com a femenins —i a assignar-los veu de dona— els noms dels objectes que en espanyol són del gènere femení i que es refereixen a objectes de la classe natural. D'altra banda, la distinció natural/artificial també s'observava en la mostra d'espanyols quan gènere gramatical i classificació conceptual coincidien. A partir d'aquestes dades es conclouïa que els factors gramaticals i els conceptuals interactuen. A més, en el cas dels espanyols, el gènere gramatical tindria una influència en l'assignació de gènere als objectes. Es proposa que la interrelació entre gènere gramatical i concepte es produeix perquè el significat de les paraules amb gènere natural (és a dir, sexe) es fa extensiu a les paraules referides a objectes pel fet de compartir les mateixes propietats morfològiques. Així, els parlants acaben atribuint als objectes una certa masculinitat o feminitat.

Hi ha diverses objeccions a fer tant al treball de Konishi (1993) com al de Sera *et alii* (1994). En tots dos casos, algunes de les conclusions obvien els resultats obtinguts. En el cas de Konishi, l'estudi no observava l'efecte corresponent als noms femenins que s'haurien hagut d'associar amb les dimensions amb connotació femenina. En el cas de Sera *et alii* (1994), per exemple, en la mostra de subjectes espanyols, l'anàlisi estadística pel que fa a la diferenciació natural-femení vs artificial-masculí no és

estadísticament significativa en algunes de les tasques. Però, encara més important, totes dues investigacions, a efectes de la hipòtesi, pateixen un problema metodològic greu: els participants fan les tasques en la seva llengua, de manera que la valoració dels subjectes pot ser estratègica; poden basar els seus judicis simplement utilitzant la diferenciació morfològica de la llengua. En el cas de Sera *et alii* (1994), es demana explícitament als participants que classifiquin les imatges en funció de si semblen més masculines o més femenines. La instrucció, per tant, pot guiar els subjectes a utilitzar el coneixement gramatical i, en conseqüència, la tasca no permet discriminar si la classificació dels objectes en masculins (tipus-masculí) o femenins (tipus-femení) respon a un coneixement diferent del gramatical, si té una base semàntica, o si afecta el pensament no lingüístic.

D'altra banda, totes dues investigacions fan un raonament circular. En la investigació de Konishi, el gènere masculí s'assigna als homes, els homes són més potents, la potència és una propietat masculina, els noms masculins són considerats més potents. En la de Sera *et alii* (1994), parlar dels objectes com si fossin masculins o femenins portaria a pensar en aquests objectes com a masculins o femenins perquè són classificats com a masculins o femenins.

Per tal de superar el raonament circular i els problemes metodològics d'aquests estudis, Boroditsky i Schmidt (1999) dissenyen dos experiments. Amb el primer es vol estudiar si l'assignació de gènere reflecteix creences sobre el gènere dels objectes; amb el segon, es pregunten si el gènere gramatical assignat als noms d'objectes té conseqüències semàntiques, és a dir, si s'inclou en la representació conceptual dels objectes. Pel que fa al primer experiment, en la línia dels estudis abans esmentats, es parteix de la suposició que els noms dels animals o dels objectes que són bonics i airosos tendiran a ser femenins, mentre que els que són agressius o forts tendiran a ser masculins. Es preveu que, si això és així, aleshores s'han d'observar correspondències entre llengües amb flexió de gènere. Es compara el gènere de determinats noms en espanyol i en alemany i es contrasta amb les intuïcions de parlants de l'anglès. La tasca dels anglesos consisteix a classificar en masculins o femenins 50 noms d'animals i 85 noms d'artefactes. Segons els autors, d'una banda s'observa una correlació entre el gènere d'aquests noms en espanyol i en alemany en el cas dels noms d'animals; d'altra banda, les intuïcions dels anglesos es corresponen amb el gènere dels noms d'animals en espanyol i en alemany, tot i que no amb el gènere dels artefactes.

En el segon experiment, subjectes espanyols, alemanys i anglesos han de dur a terme una tasca de memòria en anglès. La hipòtesi de partida és que el fet de parlar

una llengua que assigna gènere (masculí o femení) a una entitat inanimada porta els parlants d'aquella llengua a parar més atenció a les qualitats masculines o femenines d'aquesta entitat i a representar-se aquestes entitats com a masculines o femenines. Es preveu que els subjectes alemanys i els espanyols recordaran millor el gènere d'un nom propi quan estigui associat a un nom d'objecte del mateix gènere en la seva llengua. Els noms dels objectes triats tenen gènere diferent en espanyol i alemany. Així, per exemple, una de les paraules triades *Apfle* ('poma') és femenina en espanyol, però masculina en alemany; així mateix *Uhr* ('rellotge') és femení en alemany però masculí en espanyol. Quant als noms propis, es trien parelles que siguin fonològicament semblants (i.e., *Paul-Paula* o *Patrick-Patricia*). La meitat de les paraules s'aparellen a noms propis del sexe masculí i l'altra meitat, a noms del sexe femení. La tasca consisteix primerament a demanar als subjectes que retinguin en memòria parelles de nom d'objecte-nom propi (i.e., *Apfle-Patrick*). Després, en la fase de test, els subjectes han de recuperar de la memòria el gènere dels noms propis amb els quals els objectes han estat aparellats; per exemple, davant de la paraula *Apfle* han d'indicar si el nom propi és del sexe masculí o del femení. Segons els autors, els resultats de l'estudi indiquen que els aparellaments es recorden més bé quan el gènere del nom propi assignat a un objecte es correspon amb el gènere gramatical del nom de l'objecte en la seva llengua. Observen que els espanyols i els alemanys tenen biaixos de memòria congruents amb el gènere de les paraules en les llengües respectives; és a dir, en aquells objectes per als quals els espanyols tendien a recordar noms de dona, els alemanys tendien a recordar noms d'home.

Els autors arriben a tres conclusions: 1) el gènere dels noms no és totalment arbitrari sinó que reflecteix d'alguna manera les propietats, percebudes com a masculines o femenines, dels seus referents; 2) les idees sobre el gènere dels objectes estan molt influenciades pel gènere gramatical que la llengua els assigna; finalment, i atès que l'experiment es fa en anglès, 3) conclouen que el gènere forma part de la representació conceptual dels objectes.

Hi ha diverses objeccions a fer al treball de Boroditsky i Schmidt (1999). En el primer experiment, els autors no faciliten la llista de noms inclosos i, per menor que sembli, l'objecció té a veure amb la hipòtesi. Comparem, per exemple, els noms *rata* i *ratolí* en català. Tot i que l'animal *rata*, en relació a l'animal *ratolí*, es correspondria amb la propietat antropomòrfica masculina (més agressiu) té assignat el gènere femení; a la inversa l'airós *ratolí*, que rep el gènere masculí. Per bé que es podria dir que

aquests exemples són excepcions respecte a una tendència general, caldria saber quins noms es van incloure en l'estudi. D'altra banda, en aquest experiment, en comparar l'efecte del gènere en espanyol i en alemany les correlacions no són significatives per a la categoria artefactes; pel que fa a aquesta mateixa categoria, la comparació amb les intuïcions dels parlants tampoc no ho és. Això vol dir que, quan es tracta d'artefactes, les respostes d'espanyols, alemanys i anglesos són guiades per l'atzar. En conseqüència, les dades no permeten confirmar les prediccions pel que fa a les creences sobre el gènere dels noms dels referents inanimats. Malgrat que els resultats de l'experiment només donen suport a la predicció pel que fa al gènere dels noms referits a animals, els autors conclouen que «l'assignació de gènere als noms no és del tot arbitrària sinó que fins a cert punt reflectiria les propietats dels referents percebudes com a masculines o femenines» (1999: 5). Però, amb les seves dades, la conclusió només és aplicable al gènere dels noms dels animals. Tanmateix, el segon experiment es planteja a partir de la pregunta de si «parlar dels objectes inanimats com si fossin masculins o femenins porta els parlants a pensar en aquests objectes com a masculins o femenins» (1999: 3). És a dir, si els parlants en les seves representacions equipararen gènere amb sexe. De fet, en aquesta segona tasca, s'obliga els subjectes a establir una associació entre aquests dos conceptes.

A parer nostre, l'estudi parteix clarament d'una confusió: es confonen els conceptes de sexe biològic i gènere formal. Tal com assenyala Foundalis (2002), en les llengües que tenen flexió de gènere, el gènere no és un bon predictor del sexe, atès que el nombre de noms en què sexe i gènere es correlacionen bé és una minoria en comparació amb els que no es correlacionen gens, ja que el nombre de paraules que es refereixen a objectes és molt superior al de paraules referides a éssers animats. En canvi, en llengües com l'anglès (o llengües de gènere natural/biològic), en què fonamentalment es diferencia el sexe, sexe i gènere es poden predir mútuament perquè els objectes inanimats (i generalment també els d'animals) no reben cap marca.

El segon experiment —amb la corresponent conclusió que el gènere es representa conceptualment— es basa en el fet que els subjectes fan la tasca en una llengua que no té flexió de gènere i que és diferent de la pròpia. Ara bé, en una tasca de record, els subjectes poden utilitzar diverses estratègies, entre les quals una de molt possible és traduir els noms a la seva L1. En altres termes, la lectura de les paraules a les quals s'associa un nom propi no pot excloure que els participants no estableixin una relació entre les paraules que llegeixen en la L2 amb les corresponents paraules traduïdes a la

L1; és a dir, que, quan llegeixin el nom d'objecte en anglès no s'activi d'alguna manera també l'etiqueta corresponent a aquest concepte en la seva L1.

Els estudis psicolingüístics de processament del lèxic en bilingües indiquen que les paraules de la L2 i les seves corresponents traduccions a la L1 estan molt connectades.⁶ De fet, en les etapes inicials de l'aprenentatge d'una L2, els nous noms solen aprendre's amb la traducció corresponent a la L1. Boroditsky i Schmidt (1999) no indiquen que els participants hagin d'aprendre primerament els noms en anglès; per tant, s'entén que els subjectes espanyols i els alemanys ja tenen un coneixement d'aquests termes anglesos. Però el que no es diu és quin grau de coneixement tenen d'aquesta L2. Segons alguns models psicolingüístics, en els estadis inicials la L2 i la L1 estan fortament interconnectades en el nivell lèxic i l'accés a la representació conceptual està relacionat amb el grau de fluïdesa en la L2. Precisament, el criteri per a triar els noms d'animals i d'artefectes inclosos en els experiments de Boroditsky i Schmidt era «que tinguessin una única traducció dominant a l'espanyol i a l'alemany» (1999: 2).

Cal tenir en compte que alguns models de processament en bilingües (De Groot 1992) proposen que les paraules concretes es tradueixen més de pressa que les abstractes. En les paraules concretes, com que els referents perceptius dels noms són els mateixos en les diferents llengües, també comparteixen informació semàntica, la qual cosa n'accelera la traducció. Encara que no és un objectiu d'aquest article discutir els diferents models de processament, algunes de les seves aportacions són directament pertinents en aquesta discussió: l'experiment no garanteix que els participants no tradueixin el nom en anglès a la seva L1.

Remarcar aquest aspecte és clau en la discussió de si la representació del gènere és conceptual o lingüística. Recordem que un dels resultats de l'estudi de Boroditsky i Schmidt indicava que els subjectes espanyols i els alemanys recordaven més bé el gènere (és a dir, el sexe) del nom propi quan coincidia amb el gènere del nom de l'objecte en la seva llengua. Els mateixos autors conclouien que «la idea que les persones tenim del gènere dels objectes està molt influenciada pel gènere gramatical que s'assigna a aquests objectes en la llengua pròpia» (Boroditsky & Schmidt 1999: 5). Per tant, el procés d'actuació dels participants bé podria ser el següent: 1) llegides les parelles de nom d'objecte - nom propi, els participants tradueixen el nom d'objecte a la seva L1; 2) en accedir al nom en la L1, accedeixen al gènere que li correspon i, per

6. Vegeu una revisió de diversos estudis a Sánchez-Casas (1999).

tant, a la seva representació fonològica/ortogràfica; 3) la lectura del nom propi també activa la seva corresponent representació fonològica/ortogràfica; i 4) s'associen les dues representacions de manera que el record afavoriria les parelles en què aquestes representacions coincideixen.

En què basem aquesta possible explicació? En primer lloc, diversos estudis fets amb llengües que tenen flexió de gènere indiquen que l'accés a les paraules comporta necessàriament també l'accés al seu gènere. Alguns estudis experimentals (Domínguez *et alii* 1999; Igoa *et alii* 1999; Vigliocco *et alii* 1995; Vigliocco *et alii* 1996), així com estudis dels errors espontanis de la parla (Del Viso *et alii* 1987; Del Viso 2002), indiquen que aquesta informació està especificada en el lèxic. És a dir, que l'accés a les paraules està indissociablement lligada a la corresponent informació morfològica de gènere, que no se separa de l'arrel. Per tant, la traducció dels noms comportaria també l'activació del seu gènere. En segon lloc, dels 12 noms propis femenins de l'experiment en discussió, 9 porten la flexió *-a* (i.e., *Paula, Karla, Patricia*). Com és sabut, en les llengües romàniques gènere i forma tenen una alta correlació; en espanyol —una de les llengües de l'estudi—, un percentatge molt alt dels noms —inclosos els noms de referents humans— acaben en *-o* si són masculins i en *-a* si són femenins, i els mateixos sufixos es fan servir en les concordances morfosintàctiques. Per tant, si més no en espanyol, es produeix una correlació de flexions entre les parelles. En el cas de l'alemany —que té tres gèneres i diferències formals en funció del cas—, es pot objectar que les correspondències morfofonològiques no són tan evidents; amb tot, el context lingüístic podria proporcionar prou pistes (Köpcke & Zubin 1983, *apud* Vigliocco *et alii* 2005).

En definitiva, i ateses les objeccions esmentades, no es podria concloure que el gènere es representi conceptualment, sinó que, més aviat, es donaria suport a la conclusió inversa a la presentada pels autors: que el gènere es representa lèxicament. L'efecte de semblança no té per què comportar necessàriament que la representació del gènere sigui conceptual, és a dir, que derivi en una associació entre gènere i sexe de resultes d'una generalització de sexe home a propietats tipus-home i de sexe dona a propietats tipus-dona. L'efecte es pot atribuir a una semblança sintàctica (les paraules del mateix gènere requereixen les mateixes concordances amb determinants, adjectius, pronoms, participis...) i morfofonològica (els mateixos afixos flexius dels noms s'apliquen a determinants, adjectius, participis).

A l'apartat següent es revisen alguns estudis que han tractat específicament aquesta qüestió.

3. EL GÈNERE I LA REPRESENTACIÓ LINGÜÍSTICA

Diversos estudis experimentals donen suport a la hipòtesi que el gènere està inclòs en la representació lèxica. Ens centrarem, bàsicament, en dos que parteixen directament d'aquesta pregunta.

Bowers *et alii* (1999) contrasten experimentalment si el gènere es representa conceptualment o si la informació conceptual i la de gènere es representen per separat. L'estudi, fet amb subjectes espanyols, inclou dos tipus d'estímul (paraules i imatges) i dues tasques (una d'assignació de gènere i una altra de categorització semàntica) a partir d'un mateix conjunt de noms/objectes concrets. Es prediu que, si el gènere es representa conceptualment, no hi haurà diferències en funció del tipus d'estímul; en canvi, si la informació conceptual i la de gènere es representen per separat, l'assignació de gènere serà més ràpida quan l'estímul sigui una paraula.

Els estímul triats exclouen els noms que fonològicament i ortogràficament acaben en *-o* o en *-a*; els noms inclosos acaben en *-e* o en consonant (i.e., *peine* vs *nube*, *lápiz* vs *nuez*), de manera que el gènere morfofonològicament i ortogràficament no sigui gaire marcat.

La tasca d'assignació de gènere consisteix a indicar el determinant apropiat de l'estímul. La tasca semàntica consisteix a categoritzar imatges dels mateixos objectes en funció de si pertanyen a la classe natural o a la classe artefacte (i.e., *nieve* vs *guante*). En totes dues tasques, els subjectes han de respondre prement una tecla. S'analitza el temps que es triga a donar la resposta. Els resultats indiquen que la categorització semàntica de les imatges és més ràpida que la de les paraules i, a l'inrevés, que l'assignació de gènere és significativament més ràpida per a les paraules que per a les imatges. Els autors interpreten que en el reconeixement d'imatges primerament cal accedir a la representació conceptual; en canvi, en el reconeixement de paraules s'accedeix directament a la representació lèxica de la paraula. Per tant, els resultats apunten en la direcció oposada a la hipòtesi dels estudis esmentats a l'apartat anterior.

En la mateixa línia, Vigliocco *et alii* (2005) duen a terme diversos experiments amb l'objectiu d'investigar l'efecte de semblança de significat. Parteixen de la hipòtesi que l'associació entre el gènere dels noms i el sexe dels referents humans es generalitza a altres noms que també es refereixen a entitats sexuades però en els quals la correspondència no és tan directa, els noms d'animals. En canvi, no es generalitzaria als noms per als quals la propietat sexe és irrellevant. Els experiments estan dissenyats

per a contrastar si l'efecte de semblança es deu a les correlacions morfofonològiques i sintàctiques (i, per tant, és estrictament formal) o bé si es pot atribuir a una semblança de significat i, en aquest cas, quin abast tindria.

Contrasten les dades de subjectes italians, anglesos i alemanys en diferents tasques. En unes tasques, els subjectes han de fer judicis de semblança a partir de dues modalitats diferents de presentació, paraules o imatges. En tots dos casos, s'inclouen dues categories, animals i objectes, de manera que els dos gèneres (masculí i femení) de l'italià hi quedin representats; en el cas de l'alemany, es fan servir noms dels tres gèneres (masculí, femení i neutre) per a la categoria animals i dos (masculí i femení) per a la categoria artefacte. Els estímuls es presenten en tríades i els parlants han de seleccionar quins dos dels tres tenen un significat més semblant. La modalitat de presentació és clau per a diferenciar si el gènere es representa conceptualment; les imatges no requereixen verbalització (encara que no s'exclou la possibilitat que els subjectes etiquetin les imatges) i s'entén que accedeixen directament a les representacions conceptuals; els noms, en canvi, demanen accedir a una representació lèxica. En una altra tasca, amb imatges dels mateixos objectes i animals, els participants han de dir en veu alta el nom de l'estímul, amb un sol terme i sota pressió de temps. En aquest cas, es vol provocar errors de la parla en els quals el nom de l'estímul que la imatge reproduceix se substitueix per un altre amb el qual està semànticament relacionat (i.e., *cama* per *peu*). En psicolingüística, aquest fenomen dels errors de recuperació lèxica és força conegut i s'atribueix al fet que la representació semàntica activa diversos ítems lèxics que comparteixen aspectes de significat. Es pretén comprovar l'efecte de semblança de significat: si les paraules que comparteixen gènere són més semblants semànticament, aleshores és més probable que les paraules intruses siguin del mateix gènere que la paraula que substitueixen. En totes dues tasques, l'anàlisi se centra en la concordança de gènere entre nom de l'estímul i gènere en la resposta.

Tots els resultats dels judicis de semblança indiquen que el gènere té efectes només en les tasques verbals, només en la categoria animals i només en els subjectes italians. No s'observa cap efecte per a la categoria artefacte en cap de les modalitats de presentació dels estímuls. Les dades de la tasca d'elicitació d'errors van en la mateixa direcció: únicament els subjectes italians tendeixen a fer substitucions per paraules del mateix gènere quan han de recuperar noms d'animals, però per als noms d'artefactes la diferència no és significativa. Pel que fa a les diferències entre llengües, segons els autors solament s'observa un efecte del gènere en italià; però no en alemany, en cap

de les modalitats o categories. Aquest resultat s'atribueix al fet que l'alemany té tres gèneres i quatre casos i, per tant, la relació entre el sexe dels referents i el gènere assignat als noms referits a humans no és tan transparent. En canvi, observen una alta correlació en les respostes d'alemanys i anglesos tant en la categoria d'animals com en la d'artefactes.

Que només s'observi un efecte del gènere en les tasques lingüístiques —és a dir, quan la tasca implica l'ús de la llengua— concorda amb la hipòtesi del «pensar per parlar». La hipòtesi de la representació semàntica queda en bona part exclosa, atès que no s'observa un efecte quan la modalitat de presentació no és lingüística. D'altra banda, es conclou que l'efecte del gènere no té una influència en la representació semàntica més enllà del sexe, atès que només s'observa en la categoria animals. És a dir, no es generalitza a aquelles entitats per a les quals el sexe no és una propietat pertinent. En termes dels autors, «els efectes semàntics del gènere gramatical no es fan extensius més enllà dels dominis semàntics en els quals les propietats relacionades amb el sexe són rellevants (els animals)» (Vigliocco *et alii* 2005: 512). En aquest sentit, en la mateixa línia apuntada per Bowers *et alii* (1999), es conclou que la representació del gènere pertany a l'àmbit lèxic i que no s'estén al nivell conceptual. Atesos els resultats, proposen que l'efecte del gènere dependrà molt de les propietats estructurals de les llengües: com menys transparents siguin les correspondències entre les categories conceptuals (sexe) i les característiques lingüístiques (gènere) menys clar serà l'efecte.

En el treball de Vigliocco *et alii* (2005), s'interpreta que la hipòtesi de les correlacions formals no pot explicar els resultats. Si les semblances es poguessin atribuir només al context lingüístic (consistència ortogràfica/fonològica), aleshores no es trobarien diferències en funció del tipus de referent. Tampoc no s'haurien de trobar diferències entre les llengües amb flexió de gènere (italià i alemany, en aquest estudi), atès que el context lingüístic donaria prou pistes per a diferenciar el gènere de les paraules. En aquest sentit, les diferències entre italians, d'una banda, i alemanys i anglesos, de l'altra, serien contràries a la predicció i, en conseqüència, es desestima la hipòtesi.

Amb tot, hi ha altres maneres d'interpretar els resultats que estan en consonància amb la hipòtesi dels correlats formals. La investigació de Vigliocco *et alii* (2005) es pregunta per l'efecte del gènere, però el que troba és un efecte del sexe en la mostra d'italians. Els parlants adults de llengües amb flexió de gènere sabem molt bé que les persones poden ser mascles o femelles, i els animals, especialment els mamífers,

també.⁷ Conceptualment, la distinció és clara malgrat que, habitualment, quan ens referim a un camell o una girafa no fem esment al seu sexe, tret que el context així ho demani i porti el parlant a haver de diferenciar entre *camell femella* (o *camella*) o *girafa mascle*. Els parlants adults coneixen la diferència semàntica ja parlin italià, espanyol, alemany o anglès. De fet, els mateixos autors indiquen que l'efecte només s'observa en la categoria animals, és a dir, quan és semànticament pertinent.

El fet que s'observi un efecte de la categoria en la mostra d'italians, podria explicar-se per les propietats morfològiques de la llengua. Cal tenir en compte que, en italià, els noms dels animals (ja siguin masculins o femenins) se solen referir tant als mascles com a les femelles. Amb tot, sovint també s'hi apliquen els processos flexius habituals en els noms referits a humans: afegint *-a* al nom no marcat, anomenat masculí, s'obté el nom del sexe femení. A la inversa, però, no és possible; és a dir, els noms femenins no es poden canviar morfològicament perquè esdevinguin masculins.⁸ Les respostes dels participants italians en les tasques verbals podrien indicar aquest coneixement lingüístic: davant d'un estímul masculí recuperen el nom no marcat; però un estímul referit amb un nom de gènere femení activaria un nom femení, que és el gènere marcat. Els resultats dels alemanys no poden ser una evidència en contra. És a dir, el grau de transparència en la correspondència ortogràfica/fonològica i les diferències estructurals entre les llengües poden explicar els resultats, com també defensen els mateixos autors.

En conseqüència, la hipòtesi que defensa l'aplicació de mecanismes estrictament formals no es pot descartar. Els mateixos autors no exclouen que aquest mecanisme no pugui ser útil en altres dominis: «[la hipòtesi] pot proporcionar una explicació viable en altres àmbits d'aprenentatge» (Vigliocco *et alii* 2005: 512). Però la qüestió és que justament és en l'àmbit del gènere on pot ser el mecanisme més eficaç, perquè el gènere no té correlats semàntics i el sexe sí, com, de fet, confirmen els mateixos resultats dels estudis esmentats. La hipòtesi d'una associació entre gènere dels noms referits a animals i significat no és una hipòtesi sobre les marques de gènere.

7. Val a dir que tots els animals inclosos en els experiments de Vigliocco *et alii* (2005) són mamífers.

8. Aquest mecanisme és propi d'altres llengües romàniques. Per exemple, en català, el nom masculí *camell* és utilitzat com a genèric (i.e., com diu un dels Evangelis: *És més fàcil que un camell passi pel forat d'una agulla...*) i, només quan és pertinent, es produeix la versió femenina *camella* (i.e., *La llet de camella...*). Però els noms femenins d'animals no tenen flexió de gènere masculí; així, es parla d'una *girafa mascle* o d'una *rata mascle* i no d'un *giraf* o d'un *rat*.

Aquest és el problema de base: intentar vincular l'anomenat gènere natural/biològic amb el gènere gramatical.

4. CONCLUSIONS

L'objectiu d'aquest article era fer una revisió crítica d'alguns dels estudis que s'han preguntat si el gènere es representa a nivell conceptual. L'anàlisi d'alguns dels estudis de referència ha mostrat que no queda provada la hipòtesi que el gènere es representi conceptualment; és a dir, no es pot concloure que el gènere tingui efectes en el pensament no lingüístic. A tot estirar, es podria interpretar que els resultats donen suport a la hipòtesi del «pensar per parlar»; és a dir, que, en el procés de preparar les produccions lingüístiques, els parlants premen atenció a les distincions que la llengua codifica. Però aquesta hipòtesi només afecta les representacions que construïm quan fem servir la llengua i no pas el pensament conceptual quan no hi ha una finalitat lingüística. En això, hi ha coincidència amb els treballs revisats que defensen que la representació del gènere recau en el nivell lèxic.

Si les marques de gènere poc poden aportar a la nova interpretació del relativisme lingüístic, és perquè a efectes de la hipòtesi aquest àmbit de la llengua no és pertinent. Les relacions espacials, la diferenciació per forma o per substància o les referències temporals, per posar alguns exemples, sí que tenen una base semàntica. El sexe, també. El gènere, però, és independent de la realitat biològica. En el marc del relativisme lingüístic, les investigacions que en aquests darrers anys s'han dut a terme apunten a una influència de les estructures semàntiques de les llengües en les representacions conceptuals dels parlants (per a una revisió d'estudis, vegeu Cortès-Colomé *et alii* 2009). Molt probablement aquesta hipòtesi es pot fer extensiva a la distinció mascle vs femella. Però marcar el gènere és diferent de marcar el sexe. Per això creiem que la recerca sobre la representació del gènere (del gènere gramatical) no permet desestimar la hipòtesi del relativisme lingüístic.

Malgrat les diferències teòriques, un aspecte recurrent en els treballs analitzats és la confusió en l'ús del terme *gènere*. Probablement la polisèmia d'aquest terme pot ser un dels motius de l'equívoc. Es fa servir gènere, o gènere natural, gènere semàntic, gènere biològic, gènere conceptual, per als noms d'éssers animats que presenten dimorfisme sexual. D'altra banda, es parla de gènere o gènere gramatical per referir-se

a les propietats formals d'algunes llengües. Ens preguntem si el debat no s'origina precisament perquè s'associen els diferents significats del terme. Quan Konishi (1993), Sera *et alii* (1994), Boroditsky i Schmidt (1999) proposen que tant els parlants de l'anglès com els parlants de l'espanyol, l'italià o l'alemany assignen propietats conceptuals tipus-home o tipus-dona a entitats no sexuades, estan establint una correspondència entre sexe i gènere. Quan Bowers *et alii* (1999) i Vigliocco *et alii* (2005) dissenyen estudis experimentals per contrastar si la informació de gènere es representa lèxicament, també assumeixen aquesta correspondència. En el cas de Vigliocco *et alii*, per exemple, en parlar de la categoria noms d'animals, parlen d'una generalització feta des dels noms de referents humans.

Ens podem preguntar, doncs, si el debat científic té realment una base o si és artificios. Seguint la mateixa lògica del relativisme lingüístic, ens demanem si la recerca, moguda sobretot des d'investigadors de parla anglòfona, no s'enfoca des d'una representació semàntica basada en el dimorfisme sexual. La hipòtesi d'una base semàntica per al gènere (biològic) seria més plausible en les llengües que tenen una correlació molt alta entre gènere i sexe. En aquest cas, la confusió de conceptes s'hauria generat perquè, des d'una representació de tipus anglòfon, la hipòtesi s'hauria fet extensiva als parlants de llengües que sí que es flexionen per gènere.

Tal com es desprèn dels treballs revisats, molts d'estudis psicolingüístics han fet servir l'espanyol o l'italià per contrastar les seves hipòtesis sobre el gènere. Es dona el cas que, a diferència d'aquestes llengües —en què les flexions solen acabar en *-o* i en *-a*, per al masculí i el femení respectivament, i resulten perceptivament molt prominents—, el català té més variació (Pérez-Saldanya *et alii* 2004) i morfofonològicament les formes no són tan transparents. En aquest sentit, es troba a mitjan camí de l'alemany. Com hem dit abans, Vigliocco *et alii* (2005) troben un efecte del sexe en la mostra d'italians, però no en la d'alemanys. Dur a terme treballs sobre el processament en català pot brindar dades teòricament pertinents.

De moment, i retornant als estudis sobre adquisició del llenguatge que citàvem a l'inici d'aquest text, el que s'ha observat és que en l'aprenentatge de les marques de gènere en català es fan servir claus morfofonològiques i sintàctiques, cosa que confirma les dades en altres llengües com ara l'espanyol o l'italià. Més encara, amb l'edat, les claus sintàctiques semblen ser les més predictives i no hi ha evidències que els infants utilitzin informació semàntica. En tot cas, i atès que en l'adquisició del llenguatge se sap que els processos d'assignació morfològica i sintàctica s'automatitzen (o modula-

ritzen) al llarg de l'aprenentatge, caldria explorar què passa en l'adquisició de segones llengües. Els nens que han après a parlar una llengua no flexiva quan aprenen una segona llengua amb flexió de gènere s'ajuden de claus morfofonològiques? Malgrat que aquest camp ja s'ha començat a explorar, encara queda molt de camí per recórrer.

MONTSERRAT CORTÈS-COLOMÉ
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- APARICI, M., G. DÍAZ & M. CORTÈS (1996) «El orden de adquisición de morfemas en catalán y castellano» dins M. Pérez-Pereira (ed.), *Estudios sobre la adquisición del castellano, catalán, eusquera y gallego*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, pp. 165-174.
- BORODITSKY, L. (2001) «Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time», *Cognitive Psychology*, 43, pp. 1-22.
- BORODITSKY, L. & L. SCHMIDT (1999) «Sex, syntax, and semantics», *22nd Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Philadelphia, PA. [http://www.mit.edu/~lschmidt/grammatical_gender/gender-cogsci2000.pdf]
- BOWERS, J. S., G. VIGLIOCCO, H. STADTHAGEN-GONZALEZ & D. P. VINSON (1999) «Distinguishing language from thought: experimental evidence that syntax is lexically rather than conceptually represented», *Psychological Science*, 10, pp. 310-315.
- BROWN, G. (1973) *A first language: The early stages*, Cambridge, Mass., Harvard University.
- CASASANTO, D., L. BORODITSKY, W. PHILLIPS, J. GREENE, S. GOSWAMI, L. BOCANEGRA-THIEL & P. W. GREENE (2004) «How deep are effects of language on thought? Time estimation in speakers of English, Indonesian, Greek, and Spanish», *Proceedings of the 26th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Hillsdale, N.J., LEA, pp. 575-580.
- CLARK, E. V. (1985) «The Acquisition of Romance, with Special Reference to French», dins D. I. Slobin (ed.), *The crosslinguistic study of language acquisition. Volume I: the data*, Hillsdale, N.J., LEA, pp. 687-782.
- CORTÈS-COLOMÉ, M. (1984) «L'adquisició del català en una nena monolingüe, dels 2 anys i 3 mesos als 3 anys i 2 mesos», memòria per optar al Grau de Llicenciat, Universitat de Barcelona.

- CORTÈS-COLOMÉ, M., E. GILBOY, C. SAN MARTÍN, E. ARRUDA, M. LABZINA & V. HAVAS (2009) «La psicología del llenguatge en la diversitat lingüística», dins M. C. Junyent (ed.), *Llengua i acollida*, Barcelona, Horsori, pp. 43-69.
- DE GROOT, A. M. B. (1992) «Bilingual Lexical Representation: A Closer Look at Conceptual Representations», dins A. R. Frost & L. Katz (eds.), *Orthography, Phonology, Morphology and Meaning*, Amsterdam, Elsevier, pp. 389-412.
- DEL VISO, S., J. M. IGOA & J. E. GARCIA-ALBEA (1987) «Corpus de errores espontáneos del español», manuscrit no publicat, Universidad de Oviedo.
- DEL VISO, S. (2002) «Los *lapses lingües* como fuente de datos en el estudio de la producción del lenguaje: un *corpus* de errores en castellano», *Anuario de Psicología*, 33, pp. 355-384.
- DOMÍNGUEZ, A., F. CUETOS & J. SEGUÍ (1999) «The processing of grammatical gender and number in Spanish», *Journal of Psycholinguistic Research*, 28, pp. 485-498.
- FOUNDALIS, H. E. (2002) «Evolution of Gender in Indo-European Languages», *24th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Fairfax, VA. [<http://www.foundalis.com/res/EvolutionOfGender.pdf>]
- GUMPERZ, J. J. & S. C. LEVINSON (1996) *Rethinking linguistic relativity*, Londres, Cambridge.
- HERNÁNDEZ-PINA, F. (1984) *Teorías psico-sociolingüísticas y su aplicación a la adquisición del español como lengua materna*, Madrid, Siglo XXI.
- IGOA, J. M., J. E. GARCIA-ALBEA & R. SÁNCHEZ-CASAS (1999) «Gender-number dissociations in sentence production in Spanish», *Rivista di Linguistica*, 11, pp. 163-196.
- IMAI, M. & D. GENTNER (1997) «A crosslinguistic study of early word meaning: universal ontology and linguistic influence», *Cognition*, 62, pp. 169-200.
- JUNYENT, M. C. (en aquest volum) «La variable sexe en les llengües del món», *Caplletra*.
- KARMILOFF-SMITH, A. (1979) *A functional approach to child language*, Cambridge, Cambridge University Press.
- KONISHI, T. (1993) «The semantics of grammatical gender: A cross-cultural study», *Journal of Psycholinguistic Research*, 22, pp. 519-534.
- KÖPCKE, K.M. & D. ZUBIN (1983) «Die kognitive Organisation der Genuszuweisung zu den einsilbigen Nomen der deutschen Gegenwartssprache [L'organització cognitiva de l'assignació de gènere de paraules monosil·làbiques en alemany modern]», *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 11, pp. 166-182.
- LEVELT, W. J. M. (1989) *Speaking*, Cambridge, Mass., MIT.

- LEVINSON, S. C. (1996a) «Frames of reference and Molyneux's question: cross-linguistic evidence», dins P. Bloom, M. Peterson, L. Nadel & M. Garrett (eds.), *Language and Space*, Cambridge, MA, MIT, pp. 109-169.
- (1996b) «Language and space», *Annual Review of Anthropology*, 25, 353-382.
- LUCY, J. (1992a) *Language Diversity and Thought: A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*, Cambridge, Cambridge University.
- (1992b) *Grammatical categories and cognition: A case study of the linguistic relativity hypothesis*, Cambridge, Cambridge University.
- MARATSOS, M. & M. A. CHALKLEY (1980) «The internal language of children's syntax: The ontogenesis and representation of syntactic categories», dins K. Nelson (ed.), *Children's Language*, II, Nova York, Gardner, pp. 127-214.
- PÉREZ-PEREIRA, M. (1990) «Cómo determinan los niños la concordancia de género? Refutación de la teoría del género natural», *Infancia y aprendizaje*, 50, pp. 53-71.
- PÉREZ-SALDANYA, M., M. SIFRE & J. TODOLÍ (2004) *Morfologia*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.
- PIZZUTO, E. & M. C. CASELLI (1992) «The acquisition of Italian morphology: implications for models of language development», *Journal of Child Language*, 19, pp. 491-557.
- ROCA, I. (2009) «Todas las vascas son vascos, y muchos vascos también vascas. Género y sexo en el castellano», *Boletín de la Real Academia Española*, vol. LXXXIX, quadern CCXCIX (gener-juny), pp. 77-117. [<http://www.dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3268099>]
- (2011) «Totes les catalanes són catalans i molts catalans també són catalanes». [http://www.gela.cat/doku.php?id=textos_genere]
- SÁNCHEZ-CASAS, R. (1999) «Una aproximación psicolingüística al estudio del léxico en el hablante bilingüe», dins M. De Vega & F. Cuetos (eds.), *Psicolingüística del español*, Madrid, Trotta, pp. 597-649.
- SERA, M., C. BERGE, & J. DEL CASTILLO-PINTADO (1994) «Grammatical and conceptual forces in the attribution of gender by English and Spanish speakers», *Cognitive Development*, 9, pp. 261-292.
- SERRA, M., E. SERRAT, R. SOLÉ, A. BEL & M. APARICI (2000) *La adquisición del lenguaje*, Barcelona, Ariel.
- SLOBIN, D. I. (1996) «From 'thought and language' to 'thinking for speaking'», dins J. J. Gumperz & S. C. Levinson (eds.), *Rethinking linguistic relativity*, Londres, Cambridge University, pp. 70-96.

- (2003) «Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity», dins D. Gentner & S. Goldin-Meadow (eds.), *Language in mind: Advances in the investigation of language and thought*, Cambridge, MA, MIT, pp. 157-191.
- TRASK, R. L. (1995) *Language: the Basics*, London / New York, Routledge.
- VIGLIOCCO, G., B. BUTTERWORTH & C. SEMENZA (1995) «Constructing subject-verb agreement in speech: The role of semantic and morphological factors», *Journal of Memory and Language*, 34, pp. 186-215.
- VIGLIOCCO, G., B. BUTTERWORTH & M. F. GARRETT (1996) «Subject-verb in Spanish and English: Differences in the role of conceptual factors», *Cognition*, 51, pp. 261-298.
- VIGLIOCCO, G., D. P. VINSON, F. PAGANELLI & K. DWORZYNSKI (2005) «Grammatical Gender Effects on Cognition: Implications for Language Learning and Language Use», *Journal of Experimental Psychology: General*, 134, pp. 501-520.
- VILA, J. (1984) «La competencia comunicativa en los dos primeros años de vida», tesi doctoral no publicada, Universitat de Barcelona.
- WHORF, B. (1956) *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, per J. B. Carroll, comp., Cambridge, MA, MIT.